

УДК 316.334.52:341.223.14(477.72)(093)-028.16
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>

ВИСВІТЛЕННЯ МІСЬКОГО ЖИТТЯ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ ХЕРСОНА В 2022 Р. В УСНО-ІСТОРИЧНИХ СВІДЧЕННЯХ

Черемісін Олександр Вікторович,
*доктор історичних наук,
професор кафедри історії,
археології та методики викладання
Херсонського державного університету
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

Мета дослідження – охарактеризувати та проаналізувати особливості організації побутових умов життя в окупації під час повномасштабної російської агресії у березні–листопаді 2022 р. на прикладі Херсона. **Методологічною основою дослідження** стали такі методи, як усна історія та спостереження. Усна історія виступає головним методологічним базисом, оскільки є потужним інструментом розуміння організації життя людей у процесі фундаментальних цивілізаційних трансформацій. **Основні результати дослідження.** Головним завданням автор ставить перед собою розкриття особливостей організації побутових умов життя в міському просторі за умов «херсонської моделі окупації» і представлення погляду зсередини на ті процеси, які відбувались протягом тимчасової окупації міста. Головне джерело, яке використовується, – це документовані розповіді херсонців різного віку та соціальної приналежності. У дослідженні робиться спроба на повсякденному рівні зрозуміти й окреслити особливості перебування херсонців в окупації, що відбивались на організації побуту та набутті цивільним населенням особистого досвіду життя/виживання. Робота доповнена різноманітними оповідями про перенесення тимчасової окупації місцевим населенням як на основі усно-історичних відомостей, так і на основі рефлексії особистого перебування в окупованій зоні. У статті звертається увага на досвід місцевих мешканців, що включає організацію побуту і роботи, участь у цивільному спротиві, несприйняття російської окупації, взаємодопомогу та підтримку. **Висновки.** У висновках підсумована окупаційна реальність, в якій опинились мешканці міста. Це стало особливою атмосферою, в якій формувались способи організації життя/виживання, протистояння/боротьби, очікування визволення/збереження національної ідентичності. У цій атмосфері плекалась свобода, зміцнювались ціннісні переконання і скріплювалась українська ідентичність.

Ключові слова: Південь України, Херсон, окупація, соціально-економічні відносини, широкомасштабна російсько-українська війна, повсякденність.

COVERAGE OF CITY LIFE DURING THE OCCUPATION OF KHERSON IN 2022 IN ORAL HISTORICAL REFERENCES

Cheremisin Oleksandr Viktorovych,
*Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of History,
Archaeology and teaching methods
Kherson State University
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

The purpose of the study is to characterize and analyze the peculiarities of the organization of living conditions under occupation during the full-scale Russian aggression in March–November 2022 on the example of Kherson. **The methodological basis** of the study was based on such methods as oral history and observation. Oral history is the main methodological basis, as it is a powerful tool for understanding the organization of people's lives in the process of fundamental civilizational transformations. **The main results of the study.** The main task of the author is to reveal the peculiarities of the organization of living conditions in urban space under the “Kherson model of occupation” and to present an inside view of the processes that took place during the temporary occupation of the city. The main source used is the documented stories of Kherson residents of different ages and social backgrounds. The study attempts to understand and outline the peculiarities of Kherson's stay under occupation at the everyday level, which affected the organization of everyday life and the civilian population's personal experience of life/survival. The work is complemented by various stories about the endurance of the temporary occupation by the local population, both on the basis of oral history and on the basis of reflection on their personal stay in the occupied zone. The article draws attention to the experience of local residents, including the organization of life and work, participation in civil resistance, rejection of the Russian occupation,

mutual assistance and support. **Conclusions.** The conclusions summarize the occupation reality in which the city's residents found themselves. It became a special atmosphere in which ways of organizing life/survival, confrontation/struggle, expectations of liberation/preservation of national identity were formed. In this atmosphere, freedom was nurtured, value beliefs were strengthened, and Ukrainian identity was cemented.

Key words: Southern Ukraine, Kherson, occupation, socio-economic relations, large-scale Russian-Ukrainian war, everyday life.

1. Вступ

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у необхідності глибокого переосмислення статусу Півдня України на сучасному етапі українського державотворення та в умовах повномасштабної війни росії проти українського народу. В цих умовах відбуваються зміни у розумінні подій новітньої історії України. Однією зі складових частин сучасної широкомасштабної російсько-української війни є захоплення на тривалий час територій нашої держави. Продемонструвати становище цих земель можна на прикладі перебігу окупації Херсона у 2022 р. Ці події засвідчили домінуючу роль українського та європейського чинників у розвитку земель Півдня України.

Одним з головних інструментів відтворення окупаційної дійсності на сьогодні виступає усна історія. Збір і опрацювання усних джерел не є новими в історії України, вони широко використовувались і в роботах стосовно Голодомору 1932–1933 рр., і під час вивчення подій Другої світової війни, а також збирались свідчення щодо Голокосту, Афганської війни тощо. Так, наприклад, Л. Ballard займалась розробкою методологічного інструментарію усної історії (L. Ballard, 2007). А. Бойко досліджував усну історію Степової України (А. Бойко, 2015). В. Нолл опрацьовував трансформації громадянського суспільства на основі усної історії селянської культури 1920–30-х рр. (Нолл, 1999).

Останнім часом було опубліковано небагато досліджень, пов'язаних із подіями херсонської моделі окупації 2022 р. З огляду на це можна згадати херсонського дослідника С. Водотику, який у своєму науковому доробку порушив питання про спробу зрозуміти і показати, як змінювалося життя Херсона у перші тижні після окупації (Водотика, 2022).

Про модель політичного брендингу Херсонщини у своїй статті говорив С. Костючков. Він визначав специфіку процесу формування політичного бренду території засобами масмедіа в умовах російсько-української війни на прикладі Херсонщини, конкретно міста Херсона і селища Чорнобаївка (Костючков, 2023: 101–107).

Однак, незважаючи на те, що наукове осмислення цього періоду тільки починається, слід підкреслити, що у попередніх дослідженнях увага зверталась на повсякденні практики мешканців міста, однак автори не використовували методологію усної історії задля вивчення особливостей херсонської моделі окупації.

Метою статті є публікація усних історичних свідчень щодо особливостей організації побуту та соціально-економічної реальності в період тимчасової окупації міста 2022 р.

У інтерв'ю взяли участь 6 осіб. З них 3 пережили повний термін окупації, 3 – частково. Респонденти керувалися бажанням передати свій досвід сучасникам і розповісти наступним поколінням, що Херсон не схилився перед окупантами, не сприйняв їхньої пропаганди, залишився вірним Україні. Така позиція респондентів промовисто свідчить про те, що індивідуальні історії набувають значного впливу, оскільки складаються між собою і перетворюються на сучасну історію України. Навіть можна говорити про те, що тенденція активізувати історичне дослідження йде від самих учасників подій. При цьому респонденти не бажають виступати анонімними оповідачами, а погоджуються на те, щоб їхні імена і прізвища були почуті, вважають, що їхній досвід має бути зафіксований, щоб ознайомити сучасників та залишити наступним поколінням. Сучасні події наочно продемонстрували, що політика вивчення історії нині буде комплексно змінюватися, респондентів не цікавлять позиції захисту конфіденційності та особливостей змісту розмови, вони самі відчують те, що можуть бути не тільки джерелом інформації для історика, а й водночас самі намагаються виступати експертами у пережитому особистому досвіді. Для отримання змістовнішої інформації застосовувалась методологія розширеного тематичного документованого інтерв'ю, що дало можливість накласти особисті авторські рефлексії на пережиті явища і створити потужну колекцію спогадів на досліджувану тему.

Головне джерело, яке використовується, – це документовані розповіді херсонців різного віку та соціальної приналежності. Респонденти поділяються на дві вікові категорії: 1 – народжені між 1959 та 1979 рр.; 2 – народжені між 1980 та 1991 рр. Це дало змогу опрацювати розповіді оповідачів з різним досвідом та усталеністю життя. Як влучно зазначала Г. Бондар, перевагою свіжих спогадів є їхній потенціал реконструкції та вивчення досвіду. Записуючи оповіді свідків сучасних подій, маємо справу з фактографічно вартісними інтерв'ю, які становлять джерельну базу, які не будуть збереженими в архівах, і дадуть дослідникові відповіді на нетипові питання (Бондар, 2021: 40). Ці розповіді є цінним досвідом того, як люди у критичній ситуації можуть знайти вихід

і зберегти свою гідність, врятувати себе і встигнути допомогти іншим, знайти спосіб швидко розібратись у нових ієрархічних соціальних структурах та вміло маневрувати у різноманітних проявах соціально-культурного середовища.

Головним завданням автор ставить перед собою розкриття особливостей «херсонської моделі окупації» і погляду зсередини на процеси, які відбувались протягом тимчасової окупації міста.

Дослідження виконано в межах ініціативної науково-дослідної роботи «Окупація та визволення Херсона: Антонівський міст, Бузковий гай, героїзм цивільного спротиву» (державний реєстраційний номер 0123U101941).

Дослідження проводилося під час дослідницької стипендії в Центрі міської історії, яку інституція надає за підтримки Фонду Кербера/Körber-Stiftung (Гамбург, Німеччина).

2. Фундаментальні трансформації життя на початку окупації

Повномасштабна агресія росії проти України і, як наслідок, окупація м. Херсона, цілковито змінила соціально-економічні відносини в місті. Припинилось постачання товарів і послуг з територій, що залишалися підконтрольними Україні. Окупанти за період з 1 березня до 11 листопада 2022 р. так і не надали жодного «зеленого коридору» ні для містян, ні для волонтерів чи медиків, а тому місто опинилось на межі гуманітарної катастрофи. Мешканцям міста довелось самостійно, на власному досвіді виробляти стратегії організації побуту під час ворожої окупації. Найперше, що відбулось, – це максимальний спад бізнесової активності. Скрізь закривались магазини, ринки тощо, а деякі підприємства зазнали розгрому і пограбування з боку окупантів. Із самого початку намітився дефіцит багатьох товарів, таких як: дитячі речі, одяг, взуття, ліки та деякі види продовольчих товарів, зокрема, м'ясо, молочна продукція. Важке соціально-економічне становище відбилось на всіх городянах. Першочергово всі почали робити запаси продовольства та медикаментів, полиці магазинів порожніли.

Уже в перші дні березня 2022 р. майже не було ліків у аптеках та закрилася велика кількість дрібних магазинів. Так, наприклад, про початок окупації згадує Юліан Лучко¹, один з учасників та координаторів муніципальної варти: «До нас звернулись із супермаркетів. Весь наш запас ми віддамо людям, але вас просимо, щоб ви тримали порядок, щоб не було руйнування магазину, обладнання. І ми забезпечували порядок, людям прямо в магазині видавався продуктовий набір». Тож

і міські магазини, і муніципальна варта підключались до вирішення гуманітарних проблем. Це було важливим елементом підтримання правопорядку в місті, оточеному ворогом. Проте без постійного поповнення складів, а надалі із захопленням міста російськими військами соціально-економічна ситуація ускладнювалась. Поширились випадки мародерства в деяких районах. Найбільш проблемною була ситуація з магазинами у ТРЦ «Фабрика», там помічені були факти найбільшого грабунку. Муніципальна варта з цими проявами боролась. Мародерів знаходили, проводили «виховні бесіди». Одним з найпоширеніших засобів боротьби з мародерством, яке використовували самі городяни, стало публічне прив'язування до стовпів, фотографування і поширення цих знімків у соціальних мережах.

У ці нелегкі часи багато підприємств стали на шлях гуманітарної ініціативи і почали роздавати безоплатно свою продукцію. Наприклад, як згадує Юліан Лучко: «Так, «Данон» зайняла дуже правильну і чітку позицію. Частина товарів роздавала людям. Ми приїздили, завантажувались у них на підприємстві і потім розповсюджували по місцях скупчення, по сховищах, по лікарнях, дитячих будинках сімейного типу. Також допомагала з цим ще одна фірма на Таврійському. Птахофабрика розповсюджувала яйця, м'ясо птиці. Досить проблемно було туди доїхати, але наші хлопці проїздили і потім розповсюджували серед населення».

Автор статті теж пам'ятає, як це відбувалось, і також користувався розданою продукцією згаданих вище підприємств, але для нормального життєзабезпечення цього, на жаль, не вистачало. Працюючих магазинів залишалось вкрай мало. Гуманітарна ситуація в різних частинах міста була неоднаковою, в деяких районах дійсно доводилось голодувати. Зокрема, про початковий період окупації згадувала Галина Берегова²: «Перший місяць взагалі це була голодівка, мабуть, справжня. Тому що все позакривалося, продукти зникли і доводилось добувати. Годинами десь ходити і ставати в якісь черги і т. д., щоб роздобути якусь їжу. Ну, особливо я за себе мало переживала, а за своїх тварин дуже переживала. Тому що тварини не розуміють, чому в них немає їжі. Але потім населення пристосувалось. Почали завозити продукти. Були такі магазини забиті, треба було їх знайти. Там, де сіль продавалась наша кам'яна, йодована. Навіть сіль, сода, хліб випікався, і можна було знайти наші продукти. Це було складніше, треба було походити,

¹ Лучко Юліан Вікторович, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 31 травня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

² Берегова Галина Дмитрівна, 1960 року народження, с. Горького Бериславського району, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 травня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

поїздити. Потім була велика проблема з грошима, особливо з готівкою. Окупанти почали витискувати гривню з обігу. Почали закривати банки. Готівку добути було неможливо. З'явилась ціла група людей, які називались «обнальщики». Для цього потрібно було відкрити додаток. Потім були проблеми з Інтернетом. У додаток увійти неможливо. Гроші переказати неможливо, пенсію отримати неможливо. Тобто викручувалися, добували гроші. І на це ухорив повністю весь день, неможливо було нічим іншим зайнятися. Півдня я бігаю по Херсону, щоб мені перевести свою пенсію в готівку, потім мені десь треба її зняти. Ну там ціла історія. Потім з цими грошима треба якось купити продукти. Все було дуже дороге, особливо корми для тварин дорого коштували. Завозилось багато імпортованих кормів, відомих брендів, але й існувала велика кількість підробок їх».

Цілком побутовим явищем стали величезні черги до працюючих магазинів. Щоб у них потрапити, дійсно потрібно було відстояти черги до 2–3 годин, а надалі скупитись, на касі також потрібно було вистояти іншу чергу на 2–3 години. У магазини запускали по 10–20 чоловік з інтервалами приблизно в 30–40 хв. Купити всі необхідні товари за один раз в одному місці часто не було можливості, тому доводилось вистояти черги протягом цілого дня. Найголовнішою стратегією для багатьох в ці часи було вижити. Заради цієї мети в міському середовищі припинились чвари та розборки з різним ступенем невдоволеності. Поведінка в чергах здебільшого була стриманою та адекватною. Було розуміння, що чим організованіше населення поводитиметься, тим більше шансів задовольнити потреби кожного.

Про складнощі організації побуту від початку окупації так згадувала Оксана Шестакова³: «З м'ясом були проблеми певний час, поки якось воно стабілізувалося, і десь у середині березня люди почали вже потрошку-потрошку виїжджати. Особливо, коли 13 березня оцей був мітинг проукраїнський біля білого дому, перший такий великий, коли херсонці вийшли висловити свою позицію і продемонструвати окупантам те, що не хочемо ми в російську федерацію. Але через деякий час учасників цих мітингів переслідували, забирали на підвали, і поступово люди почали виїжджати, припинили виходити на ці мітинги, бо це було небезпечно. А ось щодо побуту, то я так розумію, що люди потрошку вже почали з Криму щось підвозити сюди, але березень – це був такий місяць нерозуміння. Нестабільний місяць, люди не могли ліки придбати, бо аптеки

були закриті. Більшість продуктових магазинів були закриті. Можливо, на ринках можна було щось купити, бо хтось виходив щось торгувати. Більшість не виходили, тому що боялися, що ці російські солдати, вони ж усі озброєні були, могли підійти і забрати товар, забрати гроші, тобто це теж було небезпечно. І я оце пам'ятаю, як ми ходили у середині березня на роботу подивитися, що там, як там заховати найбільш цінні видання. І ми проходили через декілька магазинів, коли вони відкрилися і вже розпродували те, що у них було, і я пам'ятаю, що дитині шоколадок накупила. Це така радість велика була, бо у певний час були саме без цього.

Поступово, поступово якось налагодився привіз продуктів з Криму. Ці «прекрасні» російські продукти, які неможливо їсти було. Це теж такі, ви знаєте, складнощі. Гастрономічні вподобання у кожної людини свої, і ми вже були звиклі до якісних смачних продуктів, але навіть якщо і бачили, що ці продукти були виготовлені в Криму, але їсти це було неможливо. Це, по-перше, поки ти до цих продуктів звикнеш, а найчастіше не звикнеш, і дуже-дуже погано. Дуже низька якість була цих продуктів. У кого з херсонців не питаєш, то найбільше враження у всіх залишили російські яйця. Вони нашу Чорнобаївську птахоферму знищили, а самі нам везли яйця, якщо не помиляюся з чувашії, так було написано. Це неможливо, бо вони мали дуже погану якість. Я ось 40 років на світі живу і оце я тільки в окупації, завдяки чувашським яйцям дізналася, що таке тухле яйце. Це неможливо. Ми спілкувалися тут один з одним, то більшість не сприймали ці продукти. Виживали за рахунок того, що працювали ж Копані лівобережжя, і все одно, на відміну від підконтрольної України, у нас були дуже низькі ціни на овочі та фрукти, і мені здається, що за рахунок того ми виживали, що можна було дешеві огірки купувати і картоплю дешеву. Дешевше порівняно з тими цінами, які бачили на ринках в Україні, наприклад. Власне, ось так. Потім почало вже м'ясо з'являтися на ринку. Тобто магазини були закриті, але люди якось там намагалися щось привозити. Привозили оцю ковбасу з Бердянського м'ясокомбінату, що теж був в окупації. І так потихеньку-потихеньку ми ось витримали».

Ще однією важливою рисою у трансформації міського життя стало явище перекваліфікації багатьох спеціалізованих магазинів в універсальні. Ті магазини, які, наприклад, продавали тільки м'ясо, почали реалізовувати різноманітні товари, які тільки можна було знайти на ринку; або зоомагазини перекваліфіковувалися та пропонували вже продукцію для людей тощо. Намагаючись вирішити проблемну ситуацію, городяни, які могли знайти і придбати певну кількість товарів, почали робити запаси продуктів, щоб мати змогу протриматись

³ Шестакова Оксана Миколаївна, 1984 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 27 липня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

якийсь період у разі, якщо магазини закриються, а також допомагали один одному, ділились продуктами або обмінювались необхідним. Взаємовиручка і взаємодопомога стали одними з пріоритетних напрямів взаємодії містян.

3. Складнощі організації побуту в окупації

Мешканець Херсона Роман Синяков⁴ так згадує про складнощі в організації побуту в умовах окупації в перші місяці: «Дефіцит товарів і ліків в умовах окупації – це було найскладніше. Ми жили в приватному секторі і там були певні закрутки, плюс привозили продукти харчування: молоко, сир, яйця. Хоча яйця, сир можна було й так купити, а молоко привозили з ближніх селищ Музиківка, Зеленівка. Ми на Північному мкр. купували. Проблема була з цукром. Пам'ятаю цю чергу у 50 чоловік попереду, і кажуть: «Все, то продавали по 2 кг на людину, а тепер будемо по 0,5 кг в одні руки давати». Отак це було. Ну ми якось обмежувались. Так проходив час. По суботах ми виходили за продуктами на ринок «Три штика» і там купували найнеобхідніше. Ще пощастило, що сусіди почали займатись продажем м'яса. Десь купували кабана, у дворі його розрубували і нам випадала така нагода вибрати перший кусок, який на тебе дивиться. Бо перші дні я пам'ятаю, коли хапали м'ясо і шкури із салом, то було, звичайно, важко. А потім магазин «Сегмент» у нас працював і побутову хімію ми купляли там, але купували із запасом. Крупи були, сипучі були. Якщо із продуктами харчування було більш-менш, ну, не скажу що складно, але терпимо. Фуух. В принципі купити можна було щось. Проблеми почались, коли готівку з картки переводити потрібно було, то вже були проблеми. Але ми виходили із ситуації. Друга проблема була, що в перші дні викупили всі ліки, навіть від нежиті не було, а матері потрібен був ауторокс, а його взагалі не було. А людина, яка потребує його, починає себе не добре почувати. І де ж взяти? Ніде неможливо замовити. У волонтерів ми змогли замовити наприкінці березня і тільки наприкінці квітня ми змогли його отримати, і доїхали до нас ці ліки. Був у нас волонтерський пункт, там можна було замовити. Там також видавали щось безкоштовно, щось за символічну плату. Теці потрібні були ліки від тиску, то шукали, їздили по всьому місту, десь обмінювались ліками, десь купували, десь так люди віддавали. Щось і ми віддавали те, що нам на той момент було не потрібно. Ось таким чином і виходили із ситуації. Сильно все змінилось. Ті ліки, які ти міг раніше прийти і купити без черги, то зараз їх просто немає.

⁴ Синяков Роман Олегович, 1987 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 травня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

Це було складно. З продуктами ми такої сильної проблеми не відчували. Були навколо нас маленькі магазинчики, щось давали, щось продавали. Було таке, що і дітям раз на тиждень морозиво перепало. А так ходили шукали. Кажуть: «Там привезли м'ясо». І всі туди. Потім кажуть: «Там напівфабрикати». І всі туди. З маслом, сиром було простіше. Херсонський маслосирзавод працював, продавав. Не скажу, що воно несмачне і не скажу, що воно дуже смачне, але куштувати можна було. Головне, щоб коштів вистачало. Інша проблема була з незахищеними прошарками населення, пенсіонерами. Як їм було виходити із цієї ситуації?».

Пенсіонерам й іншим соціально незахищеним категоріям населення виходити із ситуації було складніше, особливо з огляду на те, що багато з них не мали банківської картки і пенсії чи інші соціальні виплати до них просто не доходили. Відсутність грошей викликала страх. Страх за те, що не буде чого їсти, особливо дітям. Так, під час інтерв'ю своїм досвідом організації побуту в умовах окупації поділилась Тетяна Рябенко⁵: «Це було дуже страшно. Страшно за дітей, що їм не буде чого їсти. Але потім я пам'ятаю, люди із сіл почали підвозити овочі. Дефіциту овочів не було, тобто була і картопля, і буряк, і капуста, тобто вже було не так страшно. Десь яйця продавали, десь молоко привозили. В принципі ми не голодували, але було страшно. Коли спустошувались полиці в магазинах, і цей період, коли було порожньо, і коли вже люди почали приватним чином підвозити продукти, то цей момент був страшний».

Про те, на які хитрощі іноді доводилось іти під час закупівлі продуктів у магазинах, розповідала під час інтерв'ю Ірина Зарівняк⁶: «Вони почали робити все можливе, щоб відтіснити гривню. Вони заборонили в магазинах скуплятися картками. Ну знаєте, українці народ винахідливий, то все-таки завдяки тому, що вони винахідливі, директори магазинів поставили один такий апарат, де можна було карткою розраховуватися, але охоронці видивлялися тих, хто з якою позицією. І тим, хто проросійський, вони говорили: «Ідіть вам на іншу касу, вам сюди». І відправляли їх туди, де готівкою треба розраховуватися, а ті, хто точно проукраїнські, бо розмови ж чули, то вони дозволяли на цьому апараті розраховуватися. І крім цього, можна було на базарі перекидувати з картки на картку. Тобто знаходили вихід, знаходили. Якщо готівку отримувати в банку,

⁵ Рябенко Тетяна Юріївна, 1984 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 12 липня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁶ Зарівняк Ірина Святославівна, 1970 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 20 червня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

то це черги були великі. Займали черги з трьох годин ночі. Стояла людина, яка записувала номер твоєї черги. Вона жила у цьому будинку, в якому безпосередньо знаходився цей банк. І потім ми орієнтувалися, о котрій годині можна було приходити. Бо вночі стояти в черзі, то було небезпечно. Був такий випадок на Шуменському, вони просто приїхали і розстріляли чергу. За те, що люди просто стояли. Пояснили тим, що вони порушують комендантську годину. І було таке враження, що були такі люди, які називали адреси і направляли. Коли вони зайшли в місто, не могли орієнтуватися, а коли чітко під їжджали до місця і розганяли людей, то це явно хтось вказував цю адресу. Бо, як потім виявилось, любителі «руського міра» все ж таки були».

Слід наголосити, що сильно звужувалися часові та просторові рамки, тобто часові та просторові межі, в яких люди могли пересуватися містом. Із самого початку окупації російські військові поставили у місті величезну кількість блокпостів, які поділялись на дві групи: постійні та тимчасові. Загалом, більшість головних шляхів сполучення між районами знаходились під контролем окупантів. Інколи дороги просто перекривали. Мешканці Херсона до цього пристосувались досить швидко і навчилися більшість блокпостів обминати. Якщо це не виходило зробити, то доводилось проходити процедуру перевірки. Наприклад, Роман Синяков⁷ так згадує про процедуру перевірки на одному з блокпостів: «Їхали ми додому, щоб тварин забрати. Зупиняють. Кажуть «Добрий день. Документи. Откройте багажник». Відкрив. Поїхав далі. Потім були на шляху ще два блокпости. Передивлялись документи. Відкривав багажник. Там уже запитували «Мета? Куди їдете? Навіщо? Чому із сім'єю?» Такі от питання ставили». Але далеко не всім щастило досить легко проходити блокпости. Перевірялись багажники, продуктові пакети, жіночі сумки, телефони й інші особисті речі. Якщо чогось людина сама не показувала, то відбувався насильницький обшук. Для обходу ворожих блокпостів була створена спеціальна інтерактивна карта, що поширювалась у соціальних мережах.

Другий фактор, який змінив сприйняття часу і простору, це – комендантська година. Магазинам дозволялось працювати до 16.00, а пересуватись містом можна було тільки у світлу пору. Таке обмеження змодельовало нову поведінку населення. З 8.00 до 12.00 більшість була зайнята «добуванням» продуктів харчування, ліків, кормів для тварин, грошей. Про ці події згадує Роман Синяков так: «Час, я не скажу, що зупинився. Життя

проходило, але те, що окупаційна влада, окупаційні війська встановили такі рамки, що я майже не виходив з будинку, з приватного сектору. Ходили в магазин, але так по місту ми вже не переміщалися. Якщо і вдавалось переміщатись, то це було або пішки, або тролейбусами. Перший раз я на машині виїхав напередодні виїзду з окупації. На острів до себе додому ми їздили спочатку раз на два тижні, потім раз на тиждень по четвергах. Бо чомусь у цей час блокпостів менше було. А вже ближче до кінця травня взагалі намагався не переміщатись містом і знаходивсь у межах району. І взагалі місто жило десь з 9.00 до 12.00. Десь о дванадцятій Херсон, як вимирав, людей на вулицях майже не було. О третій годині дня це просто було порожнє місто, пусті проспекти. От так, те, що бачив».

Як можна побачити з попередніх оповідей, у людей актуалізувались основні реакції, важливі у критичній ситуації: спостережливість, уважність, взаємінформативність, винахідливість, взаємодопомога тощо. Більшість сфер діяльності міста до кінця травня опинилась у підпіллі: у магазинах оплата через українську банківську систему здійснювалась приховано, освітні заклади перейшли у дистанційний формат за українським законодавством, підпільно продавали навіть бензин, а також приховувались і місцеві інтернет-провайдери.

Загалом, окупація Херсона призвела до порушення усталених і напрацьованих соціально-економічних відносин, до повного перекроювання соціальних взаємозв'язків. Більшість індивідуальної ініціативи пішла у підпілля і поширився чорний ринок. Індивідуальне підприємництво переросло у торгівлю на вулиці і з машин, оскільки потрібно було у критичній ситуації налагоджувати нові ланцюжки поставок різноманітних товарів до міста. При цьому зміцнювались відносини на рівні «місто/навколишні села». Близькі сільські населені пункти виявились відрізнаними від зовнішніх ринків і сконцентрували збут продукції в обласному центрі. Таким чином, місто перетворилося на «великий ринок», цінова політика на якому залежала від того, звідки привозилися товари. Можна було зустріти місцеву сільськогосподарську продукцію, яка відрізнялась низькою ціною та високою якістю, та завезені товари з Криму чи російських регіонів, якість яких була сумнівна, а ціни непомірно високими.

Торговці з російських територій здебільшого продавали алкоголь, ліки, цигарки, бензин. Ліки тримали за завищеними цінами весь окупаційний період, а інші товари варіювались у ціні залежно від ситуації. Прикметно, що алкоголь завжди був за заниженими цінами, можливо, це використовувалось окупантами, щоб алкоголізувати місцеве населення і нівелювати потяг до протистояння. Власний бізнес завели і самі окупанти, тільки він

⁷ Синяков Роман Олегович, 1987 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 травня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

носив певні особливості. Так, про ці події розповідала Галина Берегова⁸: *«Перше, що зробили окупанти, це завезли велику кількість алкоголю, підробної горілки, коньяку, пива. Робили пивні точки на кожному кроці, на кожному кварталі. Вони вирішили запоїти людей, особливо чоловіків, щоб вони піли скрізь і цілодобово, щоб зменшити опір і протистояння окупантам. Потім вони почали завозити всякий непотріб. Деякі люди змушені були купляти, бо треба було харчуватися. Дуже неякісні, не смачні страшенні продукти, які навіть собаки з котами їсти не могли. Вони везли все, продавали тут втридорога. Вони зробили в Херсоні бізнес. Все пішло, перевелося на гроші. Вони полонених могли за гроші з підвалу відпускати. То це все перевелося на гроші. Намагалися заробити абсолютно на всьому: на алкоголі, на тютюнових виробах, на всьому. Бензин зливали і продавали».*

У новій соціально-економічній ситуації окупанти почали практику витіснення гривні з обігу, діючи тоталітарними (позаконними) методами примусу: забороняли обіг гривні та водночас поширювали роздачу рублів, встановлювали невідповідні курси валют на обмін, забороняли діяльність українських банків і операції вітчизняного банкінгу, відрізували інформаційний простір від усіх контактів з Україною. У відповідь в окремих торговельних осередках містяни виробили низку правил, які дозволяли приховано користуватися українським банкінгом, оскільки безготівковий платіж був найкращим варіантом розрахунку за товари і послуги, включаючи і перекази коштів за допомогою мобільних додатків. Так, наприклад, доводилось іти на певні хитрощі: коли покупець заходив до магазину і бажав купити товари за безготівковий платіж, то запитував у продавців: «Чи є сьогодні добрі новини?», якщо відповідь була позитивна, це означало, що за допомогою картки або додатка можна було вільно розраховуватися. Можливі були й інші варіації. Якщо була відповідь: «Повертайтеся через 2 години, то будуть вам добрі новини», то наразі розраховуватися не зручно, а й подекуди небезпечно. Але якщо лунала відповідь: «На сьогодні добрих новин не буде», то, зрозуміло, оплатити покупки карткою можливості нема, покупки доведеться обмежити.

Обмеження стали доволі поширеним явищем у новій соціально-культурній реальності. Лімітувати споживання доводилось у багатьох речах, а часто і в продуктах харчування, оскільки багато містян не хотіли купувати товари російського виробництва. Основними стратегічними лініями виживання постали такі категорії, як: «обмеження», «дефіцит»,

«запас». Запасатись доводилось багатьом, і намагались скуповувати товари так, щоб і на майбутнє вистачило. Домівки багатьох херсонців перетворились просто на склади з різними товарами та засобами, які б допомогли у виживанні.

Ще один феномен, який повністю змінив урбаністичну картину Херсона: повна відсутність розважальної функції під час окупації. Розважальні заклади або були знищені окупантами ще на початку вторгнення, або були закриті власниками, більшість з яких залишили місто. Але також і мешканцям, що залишилися в місті, вже було просто не до розваг у змінній соціально-культурній реальності. Головним поняттям стало вижити, а це входило у розріз із терміном «розвага». Більшість у цій ситуації була поставлена на межу виживання, а розважатись готувались уже після нашої перемоги.

Трагізм побутової ситуації міського простору ускладнювався тим, що більшість місць урбаністичного простору були перетворені на місця трагедії. Тільки тиждень тому існували розважальні ТРЦ, парки, сквери тощо, а віднині вони постали як місця скоєння злочинів російськими військами з великою кількістю людських жертв. Багато мешканців міста вимушені були змінити місце проживання або виїхати. Слід зауважити, що люди, які прийняли стійке рішення залишитись в окупованому місті і дати собі раду в умовах посткатастрофічної ситуації, змогли зберегти гідність, оскільки відчували себе легітимними користувачами міського простору із закріпленою прив'язаністю до рідної землі. Була категорія людей, які не могли піти на ризик виїзду, оскільки це загрожувало фізичною розправою з боку окупантів. Так, наприклад, оповідала Галина Берегова⁹: *«Багато людей були змушені виїхати, тікати від окупації. Багато людей запитували: чому я не виїжджаю? Я разом зі своїм чоловіком була учасницею автотранспорту. Наші фото із номерами машини є скрізь, тоді мені довелося ховати машину у дуже чудному місці. Тому якби в моєму домі вони побачили цю машину, то я могла б доїхати до першого блокпосту, а далі я би пішла на підвал. Моїх котів і собаку викинули би і на цьому б усе завершилось. Тому я не могла дозволити собі такий ризик. Тому я вирішила залишитись і переховуватись. Я вже пристосувалась, коли можна виходити на вулицю, коли не можна виходити. Є місця, де вони ходять, де вони не ходять, де ми їх можемо велосипедом об'їхати. Тобто намагалися їх обходити, щоб не наражати зайвий раз на перевірку і небезпеку. А вже після того, як нас визволили, то бажання*

⁸ Берегова Галина Дмитрівна, 1960 року народження, с. Горького Бериславського району, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 травня 2023 р. Дешифрував аудіо-запис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁹ Берегова Галина Дмитрівна, 1960 року народження, с. Горького Бериславського району, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 травня 2023 р. Дешифрував аудіо-запис та створив транскрипт О. Черемісін.

іхати кудись уже не було. Потім коли почались обстріли, то було дуже страшно. Разів 4 було дуууже страшно, а потім знову пристосовуєшся. І коли ти пережив окупацію. Цих насильників і ці звірства, і знущання, що робили вони з людьми, то після цього обстріли не такі страшні».

Виходячи з цього, ще однією стратегією виживання в окупованому місті було пристосування. Ця життєва необхідність сильно відбивалася на характері респондентів, які залишались весь термін окупації в місті. Після всього, що вони пережили в часи окупації, народжувалось амбівалентне ставлення до подальших обстрілів: вони викликали страх за життя, але не сприймалися як явище, що спонукатиме до переїзду.

Стратегічний курс на адаптацію в умовах окупації – складне питання. В психології маємо різні погляди щодо дії психіки людини в умовах, що потребують адаптації. Наприклад, ще З. Фрейд пояснював категорію пристосування крізь призму аналізу сфери свідомого, підсвідомого та несвідомого, і завдяки існуванню цих структур особі краще вдається адаптуватися до конкретних складних життєвих ситуацій. На думку К. Юнга, за процесами адаптації стають несвідомі мотиви. Когнітивна теорія вважає, що вихідним положенням для адаптаційних процесів є здатність людини все оцінити і проаналізувати і знайти необхідне індивідуальне рішення для конкретної ситуації. Отже, загалом можна відзначити, що процес адаптації може пояснюватись індивідуальними особливостями психіки кожної людини, яка здійснює суб'єктивний аналіз власної поведінки, її успішності, на основі чого проводиться корекція, досягається покращення адаптації і робляться висновки на майбутнє щодо рішень і подальшої поведінки в критичній ситуації (Ніколаєнко О., Ніколаєнко С., 2012: 68–71).

Незважаючи на багатозначність підходів до процесів адаптації, слід відзначити, що до таких умов пристосувалась досить велика кількість мешканців міста на основі індивідуального аналізу конкретної ситуації, і були зроблені відповідні висновки, які можуть виступати особливим досвідом у екстремальній ситуації.

4. Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що організація побутового життя в Херсоні пройшла складний і болісний шлях від усталеного життя до пережиття катастрофічної ситуації. Особливостями сприйняття подій окупації у 2022 р. для респондентів став трагічний досвід адаптації в умовах транспортної блокади, зловживання з боку російських військових, обставини перетину блокпостів, відсутність «зелених коридорів», обмеженість і дефіцит ресурсів тощо. Ці обставини сильно вплинули на організацію побуту населення в умовах збройного конфлікту та окупації. Але, незважаючи на це, головними стратегічними лініями життя/виживання в умовах окупації стали такі напрями, як: пристосування (адаптація) до нових умов життя, універсальність та гуманізація соціально-економічних відносин, запасання продукцією, заміна ланцюгів поставок, швидка реакція на зміни умов життя в критичній ситуації, взаємодопомога та взаємовиручка, обмін товарами та послугами, самоорганізована підпільна діяльність економічних інститутів, самообмеженість тощо. Такі лінії стали основоположними за умов соціально-економічної, транспортної блокади в умовах катастрофічної ситуації. Розповіді респондентів різняться тим, як люди дали собі раду в екстремальних умовах, із моральною однозначністю власної позиції. Загалом, слід підсумувати, що міська соціальна система Херсона виявилась досить стійкою у викликах повномасштабної війни та окупації.

Література:

1. Ballard L. History of Oral history. Foundations and Methodology. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA : AltaMira Press, 2007. 326 p.
2. Бойко А. Усна історія Степової України. Запоріжжя : АА Тандем, 2015. Т. 11. 352 с.
3. Бондар Г. Сьогодні історія твориться в Україні. Усна історія і досвіди незавершених революцій та війни: міркування про дискусійне і (не)очевидне. *Слухати, чути, розуміти: Усна історія України ХХ–ХХІ ст.* : збірник наукових праць / за наук. ред. докторки істор. наук. Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. 352 с.
4. Водотика С.Г. Місто, яке не боялося: Херсон у перші місяці російської окупації. *Україна модерна: Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2022. URL: https://uamoderna.com/md/xerson-u-pershimisyaczii-rosijskoi-okupaczii?fbclid=IwAR3OkpuqV0luy7BoH_7zqkkRq0r86wRgdg9NZBnrxEjzegW9ND9hVsSlng (дата звернення: 15.03.2023).
5. Грінченко Г. Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. Харків : «ХТМТ», 2012. 304 с.
6. Зубченко О.С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2022, № 3(55). С. 15–23.
7. Костючков С.К. Формування політичного бренду території засобами масмедіа в умовах російсько-української війни (на прикладі Херсонщини). *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.14>.

8. Ніколаєнко О., Ніколаєнко С. Поняття адаптації в різних напрямках психології. *Світогляд – Філософія – Релігія. Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 2. С. 68–77.
9. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. *Усна історія селянської культури 1920–30-х років*. Київ : Родовід. Центр досліджень усної історії та культури, 1999. 559 с.
10. Тхоржевська Т. Одеса очима «понаєхавших»: усна історія урбанізації 50–80-ті рр. XX ст. Одеса : «Поліграф», 2022. 192 с.

References:

1. Ballard, L. (2007). *History of Oral history. Foundations and Methodology*. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA: AltaMira Press. 326 p. [in English].
2. Boiko, A. (2015). *Usna istoriia Stepovoï Ukrainy* [Oral history of Steppe Ukraine]. Zaporizhzhia: AA Tandem. T. 11. 352 s. [in Ukrainian].
3. Bondar, H. (2021). *Sohodni istoriia tvorytsia v Ukraini. Usna istoriia i dosvidy nezavershenykh revoliutsii ta viiny: mirkuvannia pro dyskusiine i (ne)ocheyvidne* [Today, history is being made in Ukraine. Oral History and the Experiences of Unfinished Revolutions and War: Reflections on the Controversial and the (Un)Obvious]. *Slukhaty, chuty, rozumity: Usna istoriia Ukrainy XX–XXI st. Zbirnyk naukovykh prats / za nauk. red. doktoryk istor. nauk. H. Hrinchenko*. Kyiv: TOV «ART KNYHA». 352 s. [in Ukrainian].
4. Hrinchenko, H. (2012). *Usna istoriia prymusu do pratsi: metod, konteksty, teksty* [Oral history of forced labor: method, constituents, texts]. Kharkiv: «KhTMT», 304 s. [in Ukrainian].
5. Kostyuchkov, S.K. (2023). *Formuvannia politychnoho brendu terytorii zasobamy masmedia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (na prykladi Khersonshchyny)* [Formation of the Political Brand of the Territory by the Media in the Context of the Russian-Ukrainian War (on the Example of Kherson Region)]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 71. S. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.14> [in Ukrainian].
6. Nikolaienko, O., Nikolaienko, S. (2012). *Poniattia adaptatsii v riznykh napriamakh psykholohii* [The concept of adaptation in different areas of psychology]. *Svitohliad – Filosofiia – Relihiia. Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 2. S. 68–77 [in Ukrainian].
7. Noll, V. (1999). *Transformatsiia hromadianskoho suspilstva. Usna istoriia selianskoi kultury 1920–30 rokiv* [Transformation of civil society. Oral History of Peasant Culture in the 1920s and 30s]. Kyiv: Rodovid, Tsentr doslidzhen usnoi istorii ta kultury, 559 s. [in Ukrainian].
8. Tkhorzhevskaya, T. (2022). *Odesa ochyma «ponaiekhavshykh»: usna istoriia urbanizatsii 50–80-ti rr. XX st.* [Odesa through the eyes of the “Newcomers”: An Oral History of Urbanization in the 50s–80s of the 20th Century]. Odessa: «Polihraf», 192 s. [in Ukrainian].
9. Vodotyka, S.H. (2022). *Misto, yake ne boialosia: Kherson u pershi misiatsi rosiiskoi okupatsii. Ukraina moderna: Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys* [A city that was not afraid: Kherson in the first months of the Russian occupation]. Retrieved from: https://uamoderna.com/md/xerson-u-pershi-misyaczi-rosijskoi-okupaczii?fbclid=IwAR3OkpuqV0luyp7BoH_7zqkkRq0r86wRgdg9NZBnrxEjzegW9ND9hVsSIng (Last accessed: 15.03.2023) [in Ukrainian].
10. Zubchenko, O.S. (2022). *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Pivdnia Ukrainy: sotsiolohichniy aspekt* [Collaborationism in the Temporarily Occupied Territories of Southern Ukraine: A Sociological Perspective]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 3(55), S. 15–23 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.12.2023
The article was received 14 December 2023